

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1. บทสรุป

สิทธิมนุษยชนถือว่ามีค่าสำคัญที่ทั่วโลกต่างมีความตื่นตัวและกระตือรือร้น เพราะในระบบเสรีประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชนมีความสำคัญที่มุ่งสร้างความเท่าเทียมกันในเรื่องคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์โดยไม่เลือกปฏิบัติ โดยหลักการนี้มุ่งให้มนุษย์ตระหนักในศักดิ์ศรีของตนเท่าๆ กับการยอมรับในศักดิ์ศรีของผู้อื่นด้วย การยอมรับซึ่งกันและกันด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของกันและกัน สถานภาพความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันเป็นหลักประกันซึ่งนำไปสู่ความเสมอภาคในสิทธิและบริการพื้นฐานของชีวิตที่ติดตามา อันนำไปสู่ความมั่นคงของชีวิต และความมั่นคงร่วมกันของมนุษยชาติ การเห็นความสำคัญของสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติจึงนำไปสู่แนวคิดเรื่องสิทธิ ซึ่งได้แก่ สิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง สิทธิทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สิทธิที่จะไม่ถูกเลือกปฏิบัติด้วยสีผิว เชื้อชาติหรือสถานภาพอื่นๆ สิทธิสตรี และสิทธิอื่นๆ หากบุคคลต่างๆ ได้รับสิทธิเหล่านี้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ย่อมถือได้ว่า มีสิทธิของความเป็นมนุษย์อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ สิทธิสตรีก็ถือเป็นหลักการหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจและใส่ใจในทางกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งในปี พ.ศ. 2523 องค์การสหประชาชาติได้ลงมติรับรองอนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women หรือเรียกว่า CEDAW) โดยรับรองความเสมอภาคทางกฎหมายและความเสมอภาคในโอกาสให้แก่สตรี ในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคมได้เท่าเทียมบุรุษ ซึ่งอนุสัญญาดังกล่าวมีสาระสำคัญของการมุ่งเน้นความเสมอภาคระหว่างเพศ คือ ความเป็นผู้หญิงหรือความเป็นผู้ชายไม่ควรถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการจำกัดโอกาสเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลในสังคมหรือถูกนำมาใช้กำหนดคุณค่าของบุคคลให้เกิดความแตกต่างกัน การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของความไม่เสมอภาคทางเพศเกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและวัฒนธรรมทางสังคม ซึ่งสั่งสมมานับตั้งแต่นในอดีต จึงส่งผลให้เกิดความแตกต่างระหว่างเพศอันเป็นความแตกต่างทางธรรมชาติจนกลายมาเป็นความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม การกำหนดบทบาทของความเป็นเพศหญิงหรือเพศชายเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้นมาเป็นกรอบให้แก่สมาชิกในสังคมนั้นๆ จึงส่งผลต่อการสร้างตัวตนของบุคคลและส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะที่ผู้ชายเป็นเพศที่มี

คุณค่ามีอำนาจเหนือผู้หญิง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐจะต้องเข้ามาแก้ไขเปลี่ยนแปลงรากฐานทางความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคมเกี่ยวกับทัศนคติของความเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย โดยทำให้คนในสังคมเข้าใจว่า ความเป็นหญิงหรือเป็นชายไม่ใช่สิ่งที่ธรรมชาติกำหนดขึ้นมาโดยตรงหรือไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ แต่หากมันเป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น ซึ่งเราสามารถเปลี่ยนแปลงแนวความคิดนั้นให้เป็นที่ดีกว่าได้ เนื่องจากความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นหญิงหรือเป็นชายในสังคมจะก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมอื่นๆ ตามมาอันเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคม หากสังคมเกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ในเรื่องความเป็นหญิงเป็นชายและความเข้าใจในความสัมพันธ์ในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ด้วยการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมแบบเดิมๆ ที่แฝงด้วยความรุนแรงต่อผู้หญิง ด้วยการให้ความเคารพในคุณค่าของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ก็จะทำให้สตรีมีโอกาสในด้านต่างๆ มากขึ้น

เมื่อประเทศไทยเข้าเป็นภาคีในอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ จึงมีผลผูกพันประเทศไทยที่จะต้องปฏิบัติตามหลักการของอนุสัญญาฯ ซึ่งอนุสัญญาฯ ได้รับรองความเสมอภาคในสิทธิและโอกาสของสตรีที่จะพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของตน และมีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ ทั้งในฐานะ "ผู้ทำการพัฒนา" และ "ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา" การกีดกันหรือเลือกปฏิบัติต่อสตรีในอดีตไม่ว่าจะเป็นผลจากค่านิยม ประเพณี หรือกฎหมาย นอกจากไม่เป็นธรรมต่อสตรีแล้วยังเป็นการปิดกั้นโอกาสของสังคมที่จะได้รับประโยชน์จากสตรีด้วย รัฐจึงควรดำเนินนโยบายและอาศัยมาตรการต่างๆ รวมทั้งมาตรการทางกฎหมายเพื่อให้สตรีบรรลุถึงความเสมอภาคและได้รับการคุ้มครอง ไม่ว่าจะมีความเสมอภาคทางกฎหมายทั้งในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติ¹ ซึ่งก็เป็นมาตรการเบื้องต้นในการนำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างสตรีกับบุรุษ

แม้บางครั้งนโยบาย หรือกฎหมาย ซึ่งมีลักษณะเป็นการ "เลือกปฏิบัติ" ต่อสตรีที่ไม่สอดคล้องกับอนุสัญญาฯ ดังกล่าว บางฉบับได้ถูกยกเลิกไป เพราะมีลักษณะเป็นการกีดกันหรือการเลือกปฏิบัติที่เห็นได้ชัดแจ้งในบทบัญญัติของกฎหมายนั้นๆ (discrimination by law)² แต่ก็ยังมีกฎหมายบางฉบับที่มีลักษณะเป็นการกีดกันหรือเป็นการเลือกปฏิบัติต่ออย่างเห็นได้ชัดกลับยังคงมีผลบังคับใช้และดูเหมือนจะไม่มีโอกาสที่จะยกเลิกกฎหมายฉบับนั้นได้ นั่นก็คือ กฎหมายที่ปิดโอกาสในทางศาสนาของสตรีไทยในการบวชเป็นภิกษุณีในศาสนาพุทธ กฎหมายฉบับนั้นก็คือ

¹ มาลี พุทธิพงษ์สวัสดิ์, สตรีกับกฎหมาย, อ่างถึงไฉ่นโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554), (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2537), น.12-50.

² เฟิงอ้าง.

คำสั่งของสมเด็จพระสังฆราชกรมหลวงชินวราลงกรณ พ.ศ. 2471 ซึ่งคำสั่งดังกล่าวยังคงมีผลบังคับใช้ตามมาตรา 4 ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ทำให้สตรีไทยไม่มีสิทธิในการบวชเป็นภิกษุณีในศาสนาพุทธอันถือเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนาของสตรีไทยอันถือเป็นการกีดกันและแสดงถึงความไม่เสมอภาคในการนับถือศาสนาพุทธระหว่างชายและหญิงไม่ว่าจะตามกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศและตามกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ให้การรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการรับประกันความเสมอภาคระหว่างชายและหญิงว่ามีสิทธิเท่าเทียมกัน แต่สถาบันพุทธศาสนาในประเทศไทยกลับปฏิเสธการแสดงออกในทางศาสนาของสตรีด้วยการปิดโอกาสมิให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี และในการตั้งกระทู้ถาม เรื่องการบวชเป็นภิกษุณีในประเทศไทย โดยนางระเบียบวรัตน์ พงษ์พานิช เป็นผู้ตั้งคำถาม ถามรองนายกรัฐมนตรีนายวิษณุ เครืองาม ถึงคำสั่งฯ พ.ศ. 2471 ว่าขัดกับรัฐธรรมนูญหรือไม่ ท่านรองนายกฯ ให้คำตอบว่า รัฐไม่อาจพูดได้ว่าเป็นเรื่องขัดต่อรัฐธรรมนูญได้เพราะเป็นเรื่องของทางศาสนา ไม่ใช่เรื่องของการแทรกแซงหรือการห้ามโดยรัฐ³

ซึ่งจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาในสังคมไทย จะพบว่า รัฐกับศาสนามีได้แยกออกจากกันเด็ดขาดเหมือนเช่นตะวันตก แต่จะมีลักษณะในทางพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และรัฐให้ความอุปถัมภ์ สนับสนุนในด้านต่างๆ ซึ่งรัฐยังมีหน้าที่คุ้มครองพระศาสนาไม่ให้ใครมาทำลายพระศาสนาได้ ด้วยการออกกฎหมาย คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฯ เพื่อนำมาใช้คุ้มครองและปกป้องพระศาสนา พระราชบัญญัติดังกล่าวจึงเป็นกฎหมายที่ออกโดยรัฐ ศาสนาจึงไม่มีอำนาจที่จะเข้ามาข้องเกี่ยวในการออกพระราชบัญญัติดังกล่าวได้ ส่วนคำสั่งของสมเด็จพระสังฆราชฯ พ.ศ. 2471 แม้จะออกโดยพระสงฆ์ซึ่งถือเป็นเรื่องของสงฆ์ที่มีอำนาจที่จะออกคำสั่งบังคับใช้กับคณะสงฆ์ก็ตาม แต่คำสั่งดังกล่าวกลับมีสถานะเป็นกฎหมายด้วยผลของมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505ฯ จึงส่งผลให้คำสั่งดังกล่าวมีสภาพบังคับเป็นกฎหมาย ซึ่งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาตรา 29 บัญญัติว่า กฎหมายที่ออกมาเพื่อเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลใดจะต้องอาศัยอำนาจของกฎหมายเฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้และเท่าที่จำเป็นและจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิและเสรีภาพนั้นมิได้ ซึ่งกฎหมายนั้นจะต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไปและไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแก่

³ กระทู้ถามด่วน เรื่อง การบวชเป็นภิกษุณีในประเทศไทย โดยนางระเบียบวรัตน์ พงษ์พานิช เป็นผู้ตั้งถาม รองนายกรัฐมนตรีนายวิษณุ เครืองาม เป็นผู้ตอบ รายงานการประชุมวุฒิสภา ครั้งที่ 21 ณ ตึกรัฐสภา วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2545.

กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเจาะจง ทั้งนี้ต้องระบุบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญที่ให้อำนาจในการตรากฎหมายนั้นด้วย

จะเห็นว่า คำสั่ง พ.ศ. 2471 ที่มีผลบังคับใช้ตามมาตรา 4 ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ๗ มีข้อความที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพของสตรีในทางพระพุทธศาสนาด้วยการห้ามมิให้พระภิกษุ สามเณร ทำการบวชให้สตรีเป็นภิกษุณี โดยให้เหตุผลว่าภิกษุณีได้ขาดสูญไบนานแล้ว หากได้มีข้อความใดๆ ที่กล่าวอ้างถึงกฎหมายในการให้อำนาจในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพในทางศาสนาของสตรีไทย คำสั่งดังกล่าวจึงเป็นคำสั่งที่น่าจะขัดกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฯ มาตรา 37 ที่ให้เสรีภาพแก่บุคคลในการนับถือศาสนา การห้ามมิให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนาจึงเป็นคำสั่งที่รอนสิทธิและเสียประโยชน์ในอันที่สตรีควรมีควรได้ในการได้รับโอกาสในการพัฒนาศักยภาพทางจิตวิญญาณของตนได้ด้วยตนเอง ทั้งที่ศาสนาพุทธมีพระศาสดา คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนาได้แต่สถาบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทยกลับออกคำสั่งห้ามมิให้บวชสตรีเป็นภิกษุณี จึงทำให้เกิดข้อสงสัยได้ว่า สถาบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นเจ้าของศาสนาพุทธแต่เพียงประเทศเดียวจริงหรือ และอำนาจในการออกคำสั่งห้ามมิให้ทำการบวชสตรีเป็นภิกษุณีโดยการออกคำสั่งห้ามอันเป็นคำสั่งที่ขัดกับเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้และคำสั่งดังกล่าวยังขัดกับหลักกฎหมายทั้งในทางระหว่างประเทศและตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ แต่คำสั่งดังกล่าวก็ยังคงมีผลบังคับใช้ในปัจจุบันโดยปราศจากการถูกหยิบยกขึ้นมาแก้ไขให้เกิดความถูกต้องต่อความเป็นจริงทั้งในทางกฎหมายและในทางพระธรรมวินัย

เมื่อพิจารณากฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคี โดยหลักการสำคัญของกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ก็คือเน้นเรื่องสิทธิของมนุษย์ และสิทธินั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การใช้สิทธินั้นจึงจะถือว่าเป็นไปตามหลักการของกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาซึ่งแม้ประเทศไทยจะให้การรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาของบุคคลและบุคคลก็มีสิทธิที่จะแสดงออกซึ่งการนับถือศาสนาของตนก็ตาม หากแต่ความเป็นจริงเสรีภาพในการนับถือศาสนาของสตรีก็ไม่อาจใช้ได้เต็มที่โดยเฉพาะเสรีภาพในการเลือกที่จะบวชเป็นภิกษุณีของสตรีไทยยังคงถูกจำกัด หรือแม้รัฐจะยินยอมให้มีภิกษุณีในประเทศไทยแต่สิทธิและสถานะก็ยังไม่ได้รับการรับรอง มิได้รับการปฏิบัติที่เป็นธรรมต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐและมิได้รับการรับรองอย่างเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายเหมือนเช่นพระภิกษุสงฆ์ โดยจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่ถือเป็นกฎหมายฉบับหนึ่งแต่ก็มีได้บรรจุ คำว่า "ภิกษุณี" ว่าเป็นคณะสงฆ์ด้วย กฎหมายฉบับดังกล่าวย่อมเห็นชัดเจนว่ามีการเลือกปฏิบัติและเป็นการ

ปฏิบัติต่อผู้หญิงไทยที่เป็นภิกษุณีด้วยความไม่เสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นการขัดกับพันธกรณีระหว่างประเทศซึ่งประเทศไทยจะต้องรับผิดชอบในทางระหว่างประเทศ อีกทั้งคำสั่งของสมเด็จพระสังฆราชฯ พ.ศ. 2471 ก็เป็นกฎหมายฉบับหนึ่งที่มีลักษณะจำกัดสิทธิของสตรีไทยในการเลือกนับถือศาสนาด้วยการเลือกบวชเป็นภิกษุณี อันขัดกับหลักเสรีภาพในการนับถือศาสนา ตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 ข้อที่ 18 ที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีและรับที่จะให้การคุ้มครองแก่เสรีภาพในการนับถือศาสนาของบุคคลภายใน ประเทศตน และคำสั่งดังกล่าวยังขัดกับอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ ที่คำสั่งดังกล่าวมีลักษณะกีดกันและจำกัดสิทธิใดๆ ในการพัฒนาศักยภาพของตนให้เท่าเทียมผู้ชาย ด้วยการจำกัดสิทธิที่จะพัฒนาศักยภาพทางจิตวิญญาณของตนได้ด้วยตนเอง การที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีในอนุสัญญาดังกล่าว ประเทศไทยจึงต้องใส่ใจและนำเจตจำนงที่ตนยอมรับในตราสารระหว่างประเทศดังกล่าวมาปรับเปลี่ยนกฎหมายภายในให้มีความสอดคล้องกับอนุสัญญาที่เราได้แสดงเจตจำนงที่จะปฏิบัติตามเพื่อมิให้ได้ชื่อว่าฝ่าฝืนพันธกรณีระหว่างประเทศ มิฉะนั้นประเทศไทยอาจถูกประณามจากนานาอารยประเทศและจะต้องรับผิดชอบในทางระหว่างประเทศว่าประเทศไทยยังคงมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อสตรีอยู่ โดยเฉพาะการละเมิดเสรีภาพในการนับถือศาสนาของบุคคล และกีดกันมิให้สตรีในการแสดงออกซึ่งการนับถือศาสนาตามที่ตนเลือกอันถือเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานของสตรีไทย

เมื่อคำนึงถึงบทบาทของรัฐที่จะต้องปฏิบัติต่อประชาชนทุกคนบนพื้นฐานของความเสมอภาค ดังนั้น สถาบันพุทธศาสนาและหน่วยงานของรัฐจึงควรร่วมมือกันช่วยให้สตรีสามารถปฏิบัติธรรมและสามารถอุทิศตนเพื่อประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างเต็มที่และแม้จะมีแม่ชีแต่แม่ชีก็มิได้รับโอกาสหรือได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากองค์กรศาสนาและหน่วยงานของรัฐเหมือนดังเช่นพระภิกษุจึงเป็นการปิดกั้นโอกาสในการพัฒนาจิตใจ สติปัญญา และความศรัทธาต่อศาสนาของสตรี ทำให้สถาบันศาสนาถูกรอบงำด้วยโลกทัศน์ของผู้ชาย ซึ่งขาดความละเอียดอ่อนในการมองปัญหาและตัดขาดจากสังคม การที่รัฐและสถาบันศาสนาไม่ให้การยอมรับสถานภาพของนักบวชหญิง (แม่ชี และภิกษุณี) อย่างเป็นทางการจะลักษณะ ทำให้ประชาชนไม่เลื่อมใสศรัทธาต่อนักบวชหญิง⁴

ในสภาวะที่สังคมกำลังเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต โอกาสที่สตรีจะได้รับการศึกษากลับมีน้อยกว่าชายในทุกระดับ ซึ่งเป็นผลมาจากค่านิยมที่ให้ความสำคัญแก่บุตรชายมากกว่า ผู้ชายยังได้รับประโยชน์จากระบบการศึกษาของสถาบันพุทธศาสนาทั้งสายสามัญญและธรรมศึกษา ผู้ชายมีโอกาสได้บวชเรียน การศึกษาของ

⁴ มาลี พฤษพงษ์สวัสดิ์, *อ้างแล้ว* *เชิงอรรถที่* 1, น. 12-50.

สถาบันพุทธศาสนาได้สร้างโอกาสด้านการศึกษาให้แก่ชาวไทยซึ่งเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสอันเป็นการยกระดับการศึกษาของประชากรและขณะเดียวกันก็เป็นการแสวงหาศาสนทายาทเพื่อสืบทอดพุทธศาสนาด้วยความช่วยเหลือเกื้อกูลจากสถาบันพุทธศาสนาที่ให้กับผู้ชาย ทั้งในรูปของการบวชเรียนและการศึกษาต่อถึงระดับอุดมศึกษา การให้ที่อยู่อาศัยพักพิงในวัดวาอารามแก่ชายเพื่อศึกษาหรือทำงานในโลกของฆราวาส อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนจนเจือให้ชายเกิดความมั่นคงในชีวิตและสามารถเหยิบฐานะทางสังคมของตนให้เจริญก้าวหน้าขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีเพราะมีส่วนในการช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา แต่เมื่อคำนึงถึงสตรี แม้จะมีสตรีที่มีความศรัทธาใฝ่รู้ทางศาสนามากกว่าฆราวาสทั่วไปอย่างเช่น แม่ชี หรือภิกษุณี และก็ยังมียุติกรรมจำนวนมากที่ต้องการความช่วยเหลือเกื้อกูลในลักษณะเดียวกันแต่ก็ยังไม่ได้รับความสนใจหรือการช่วยเหลือจากหน่วยงานใดๆอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบเหมือนเช่นผู้ชาย ข้อเสียเปรียบด้านการศึกษาที่จัดให้โดยรัฐและสถาบันพุทธศาสนา นำไปสู่ข้อจำกัดของโอกาสในการทำงาน สภาพที่สตรีไม่รู้หนังสือหรือมีระดับการศึกษาต่ำทำให้สตรีต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานตั้งแต่อายุยังน้อย ทำงานเป็นแรงงานไร้ฝีมือ หรือไม่ก็ถูกชักเข้าสู่ธุรกิจทางเพศ สตรีเหล่านี้ขาดพลังและอำนาจในการต่อรองกับนายจ้าง ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของตนและขาดเครื่องมือหรือกลไกในการแสวงหาความก้าวหน้าของชีวิต นำไปสู่ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบและเกิดปัญหาทางสังคมต่างๆ⁵ เช่น ปัญหาโสเภณีเด็ก แรงงานเด็ก การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ ปัญหาต่างเหล่านี้กลับกลายมาเป็นภาระของรัฐที่จะต้องเข้ามาแก้ไขเยียวยาและต้องใช้ทรัพยากรอย่างมากมาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนถูกมองข้ามและมิได้รับความสนใจจากรัฐ อีกทั้งยังมีกฎหมาย นโยบายของรัฐ ที่มีลักษณะเป็นการเลือกปฏิบัติในทางข้อเท็จจริง (discrimination by practice) ซึ่งก็เป็นกรณีนี้ที่ถ้อยคำหรือภาษาในทางกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ หรือนโยบายมิได้กีดกันหรือเลือกปฏิบัติไว้อย่างชัดเจนเหมือนในกรณีแรก แต่ผลในทางปฏิบัติหรือผลในทางกฎหมายก่อให้เกิดการกีดกันหรือเลือกปฏิบัติต่อสตรีอยู่ในตัว อย่างเช่น พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ฯ แม้จะไม่มีบทบัญญัติหรือถ้อยคำอักษรใดเป็นการห้ามหรือกีดกันสตรีที่เป็นภิกษุณีมิให้มีสถานะเป็นคณะสงฆ์ไทยหรือนักบวชในศาสนาพุทธ แต่พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวก็ได้รับรองสถานะเฉพาะพระภิกษุสามเณร ว่าเป็นคณะสงฆ์ไทย หรือเป็นนักบวชในศาสนาพุทธ ทำให้ภิกษุณีซึ่งก็ถือเป็นหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ในพุทธศาสนาเหมือนเช่นพระภิกษุ มิได้รับสิทธิประโยชน์ใดๆ ไม่ว่าด้านการศึกษา การได้รับการอำนวยความสะดวกจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเพราะภิกษุณีไม่มีสถานะเป็นนักบวชในศาสนาพุทธตามกฎหมายไทย จึงส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติต่อภิกษุณีเหมือนอย่างเช่นฆราวาส เมื่อไปถ่ายบัตรประชาชนหรือทำหนังสือเดินทางก็จะ

⁵ มาลี พุกษ์พงศาวิไล, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 1*, น.12-50.

ถูกเจ้าหน้าที่ให้สวมสูททับจีวรที่สวม หรือพระภิกษุมีบัตรประจำตัวแสดงว่าเป็นพระภิกษุ แต่ภิกษุณีไม่มีบัตรประจำตัวแสดงในฐานะนักบวช สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากความไม่เท่าเทียมกันทางกฎหมายและส่งผลในทางปฏิบัติให้แก่ประชาชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ แม้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฯ จะมีได้มีถ้อยคำใดๆ ที่เป็นการห้ามหรือกีดกันสตรีที่เป็นภิกษุณี แต่ก็ส่งผลในทางปฏิบัติเพราะสถานะทางกฎหมายที่ไม่ชัดเจน ไม่ว่าภิกษุณีจะไปติดต่อกับหน่วยงานราชการใดๆ ก็ตาม จะไม่ได้รับความสะดวกและได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยความไม่เท่าเทียมกัน หรือแสดงการเลือกปฏิบัติอย่างเห็นได้ชัดระหว่างภิกษุและภิกษุณี

เพื่อให้เป็นไปตามหลักความเสมอภาค รัฐจึงควรพิจารณาหาแนวทางให้สถาบันพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติและให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สตรีอย่างเท่าเทียมมรรุช โดยเฉพาะการให้โอกาสด้านการศึกษาอบรมและการสงเคราะห์แก่เด็กหญิงและสตรีโดยการให้โอกาสสตรีได้มีโอกาสบวชเรียนหรือบวชเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังได้เช่นเดียวกับผู้ชาย การที่รัฐและสถาบันศาสนาเอื้อประโยชน์ด้านการศึกษาและฝึกอบรมแก่เด็กหญิงและสตรีจะเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กหญิงและสตรีได้พัฒนาศักยภาพและเตรียมความพร้อมที่จะเป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมของฆราวาสหรือสังคมของนักบวช และเป็นการป้องกันมิให้เด็กหญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานก่อนวัยอันควรและไม่ต้องตกเป็นเหยื่อของขบวนการค้าประเวณีหรือมิชฉาชีพอื่นๆ ซึ่งเมื่อเข้าไปพัวพันแล้วก็เป็นการยากที่จะกลับตัว การให้การศึกษาก่อนหรือการสงเคราะห์จึงเป็นมาตรการป้องกันซึ่งจะทำได้ง่ายและประหยัดค่าใช้จ่าย การพยายามแก้ไขปัญหาลงจากการเกิดปัญหาขึ้นแล้วซึ่งจำเป็นต้องจัดโครงสร้างและระบบระเบียบต่างๆ ให้สตรีดำเนินการ ไม่ว่าจะในกลุ่มหรือเป็นคณะนักบวชหรือกลุ่มอุบาสิกา โดยให้รัฐและสถาบันทำหน้าที่ดูแลให้คำแนะนำปรึกษา ถ้าหลักการนี้เป็นที่ยอมรับจากรัฐและสถาบันพุทธศาสนาก็จะนำไปสู่การดำเนินการเพื่อรับรองสถานะของภิกษุณีและแม่ชีต่อไป

5.2. ข้อเสนอแนะ

การที่จะให้สตรีได้รับความเสมอภาคทางกฎหมายและได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกับผู้ชาย เบื้องต้นจะต้องแก้ไขกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่ไม่เสมอภาค ดังนั้นการดำเนินการเพื่อให้เกิดความเสมอภาคทางเพศ จึงเริ่มต้นจากความเสมอภาคทางกฎหมาย ซึ่งรัฐควรยกเลิกระเบียบข้อบังคับที่จำกัดสิทธิด้านศาสนาของสตรีชาวพุทธและใช้มาตรการทางกฎหมายที่เป็นหลักประกันและส่งเสริมสิทธิของสตรีในทางศาสนาให้สตรีได้มีโอกาสและบทบาททางศาสนาให้มากขึ้น โดยรัฐควรประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่

เกี่ยวข้องให้มีความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนอย่างถูกต้องและหาวิธีการหรือแนวทางในการฟื้นฟู การบวชภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย

หากสถาบันพระพุทธรศาสนาในประเทศไทยเห็นความสำคัญของการมีนักบวชหญิง ในพระพุทธรศาสนาและเห็นประโยชน์ที่สตรีชาวพุทธจะได้รับ เราทุกคนจึงควรเปิดโอกาสให้ทั้ง ผู้ชายและผู้หญิงต่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน การตัดสินคุณค่าของคน ควรอยู่ที่คุณภาพของการกระทำมากกว่าความแตกต่างทางเพศ อคติ วัฒนธรรม จารีตประเพณี รวมถึงกฎระเบียบอันมีลักษณะเป็นการกีดกันสตรีมิให้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพทาง จิตวิญญาณของตนเอง ซึ่งหลักการนี้ชาวพุทธย่อมตระหนักดีว่าทุกคนย่อมมีศักยภาพและความสามารถในการบรรลุธรรมได้ด้วยตนเองไม่มีการแบ่งแยกเพศ สถานะ เชื้อชาติ เป็นต้น หาก ชาวพุทธมีความเข้าใจในหลักการทางพระพุทธรศาสนา มีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ด้วยการไม่แบ่งแยกความเป็นชายหรือเป็นหญิง ไม่นำจารีตประเพณี วัฒนธรรมมากล่าวอ้างเพื่อกีด กันสตรีออกจากพื้นที่ทางศาสนาและเข้าใจถึงวัตถุประสงค์อันสูงสุดที่พระพุทธรองค์ทรงประทาน อนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้ โดยไม่สนใจสภาพสังคมอินเดียสมัยนั้นที่มีการกีดกันสตรีมาก เพียงใด ซึ่งหากเราเปรียบเทียบกับประเทศไทยในปัจจุบันที่มีการกล่าวอ้างเหตุผลต่าง ๆ นานา เพื่อกีดกันไม่ยอมรับและขัดขวางมิให้มีการรื้อฟื้นการบวชภิกษุณีในประเทศไทย นั่นก็หมายความว่าเรากำลังทำในสิ่งที่พระพุทธรเจ้าไม่ได้ห้ามเพิ่มเติมสิ่งที่พระพุทธรเจ้ามิได้บัญญัติ นั่นก็คือ การ ห้ามมิให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี สิ่งนี้คือสิ่งที่มิได้บัญญัติในพระไตรปิฎก แต่ศาสนาพุทธในประเทศไทยกลับหยิบยกขึ้นเพื่อกีดกันสตรีให้ออกห่างจากพื้นที่ทางศาสนา ซึ่งก็เหมือนกับการฝ่าฝืน กฎหมายและผู้ฝ่าฝืนก็คือเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยที่ประชาชนไม่มีสิทธิที่จะขอความชอบธรรมให้แก่ ตนเองได้ สิ่งนี้คือความรุนแรงเชิงโครงสร้างทางสังคมพุทธศาสนาที่รัฐ กรมการศาสนา หรือ หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญและกลับมามองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ประเทศไทย ให้การยอมรับต่อพันธกรณี ต่อตราสารระหว่างประเทศในการรับรองสิทธิ เสรีภาพขั้นพื้นฐานของ ประชาชนให้มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่เสรีภาพในการนับถือศาสนาของสตรีไทยด้วยการ เลือกบวชเป็นภิกษุณีกับถูกกีดกันออกจากพื้นที่ของการเป็นนักบวชในศาสนา ทั้งที่ศาสนาพุทธ ถือว่าพระไตรปิฎกเป็นบทบัญญัติสูงสุดและในพระไตรปิฎกก็มีได้มีข้อความใดๆ บัญญัติหรือกีด กันสตรีมิให้บวชเป็นภิกษุณี แต่ศาสนาพุทธในประเทศไทยกลับสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมากีดกันสตรี ไทยมิให้บวช ซึ่งกฎเกณฑ์นั้น ได้แก่ คำสั่งสมเด็จพระสังฆราชฯ พ.ศ.2471

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า คำสั่งดังกล่าวน่าจะขัดกับพระไตรปิฎกอย่างชัดแจ้ง และขัดกับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและทางการเมือง ข้อบทที่ 18 ในเรื่อง เสรีภาพในการนับถือศาสนาและขัดกับอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุก

รูปแบบในเรื่องการเลือกกีดกันสิทธิและโอกาสของสตรีในการพัฒนาศักยภาพทางจิตใจได้ด้วยตนเอง กีดกันมิให้มีสิทธิในการเลือกนับถือศาสนาด้วยการบวชเป็นภิกษุณี สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ภาครัฐควรหันมาทบทวนนโยบายด้านศาสนาให้แก่สตรีให้มากขึ้นเพื่อมิให้ได้ชื่อว่าประเทศไทยยังคงทำการฝ่าฝืนพันธกรณีและยังคงมีการเลือกปฏิบัติต่อสตรีอยู่ ดังนั้น การดำเนินการเพื่อให้เกิดความเสมอภาคระหว่างเพศ จึงเริ่มต้นจากความเสมอภาคทางกฎหมาย โดย รองศาสตราจารย์ มาลี พุกษ์พงศาวิไล⁶ ได้มีข้อเสนอแนะไว้ในนโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554)⁶ ดังนี้ โดยกำหนดให้

(1) รัฐต้องให้ความเคารพต่อศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ของปัจเจกสตรีทุกคน และต้องให้หลักประกันต่อสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของสตรีเท่าเทียมกับบุรุษ

(2) รัฐพึงตระหนักว่าสตรีเป็นประชากรครึ่งหนึ่งของประเทศ และสตรีมีบทบาทและคุณูปการต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไม่น้อยกว่าบุรุษ สตรีเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะดำรงรักษาเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ สังคมและวัฒนธรรมของชาติสืบไป

(3) เพื่อเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ รัฐจะต้องปฏิบัติต่อสตรีอย่างเป็นธรรม รัฐจะต้องไม่ถือเอาเรื่องเพศมาเป็นข้ออ้างในการเลือกปฏิบัติต่อสตรี

(4) รัฐต้องมีนโยบายส่งเสริมหลักความเสมอภาคได้กฎหมาย และต้องกำกับดูแลให้หลักการดังกล่าวให้ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจังในทุกระดับ รัฐต้องให้โอกาสแก่สตรีในการพัฒนาศักยภาพของตนในทุกๆด้าน และส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาได้เท่าเทียมชาย

(5) รัฐต้องส่งเสริมและปฏิบัติตามหลักเรื่องความเสมอภาคทางกฎหมาย เพื่อสร้างศรัทธาและแบบอย่างแก่ประชาชนในการปฏิบัติต่อสตรีที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา ใช้มาตรการบริหารจัดการเลือกปฏิบัติและมาตรการชั่วคราวเพื่อส่งเสริมความเสมอภาคในโอกาสของสตรี (Affirmative Action)

(6) รัฐต้องให้โอกาสสตรีในการแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายและกฎหมายที่จะส่งผลกระทบต่อตนและจะต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะให้สตรีมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายกฎหมาย และแผนการดำเนินงานของรัฐอย่างเท่าเทียมชายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับสตรีโดยตรง

(7) รัฐมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองสถานะและบทบาทของสตรีไม่ว่าจะในด้านใดๆ ก็ตาม แต่รัฐกับไม่ปกป้องสตรีในฐานะนักบวช ดังนั้นรัฐจึงควรหันมาให้ความสนใจในการปกป้องและคุ้มครองสตรีในฐานะนักบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ นักบวชสตรีสามารถปฏิบัติหน้าที่ในทางศาสนาได้อย่างเต็มที่และช่วยกันพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสังคมให้เจริญก้าวหน้าร่วมกัน

⁶มาลี พุกษ์พงศาวิไล, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 1*.น.12-52.

และรองศาสตราจารย์ มาลี พฤษ์พงศาวิลี ยังได้เสนอแนวทางในด้านมาตรการ⁷ โดยกำหนดให้

(1) รัฐควรบัญญัติกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิและความเสมอภาคของสตรีในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้สิทธิและความเสมอภาคทางศาสนาแก่สตรีและบุรุษให้มีความชัดเจนมากขึ้น

(2) รัฐควรผลักดันให้มีการแก้ไขกฎหมายที่เลือกปฏิบัติต่อสตรีเป็นรายฉบับ นำจะตั้งเป้าหมายในการผลักดันให้แก่ไขรัฐธรรมนูญควบคู่กันกับการจัดทำร่างพระราชบัญญัติพิเศษ⁸ และควรจะดำเนินการทั้งสองทางเพื่อให้เกิดหลักประกันที่มั่นคงในกรณีที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงยกเลิกรัฐธรรมนูญในอนาคตอย่างน้อยก็จะมีพระราชบัญญัติพิเศษซึ่งให้หลักประกันอยู่ อย่างไรก็ตามควรจะผลักดันให้มีการแก้ไขคำสั่งและพระราชบัญญัติที่มีลักษณะเป็นการกีดกันและเป็นการเลือกปฏิบัติต่อสตรี นอกเหนือจากหลักฐานที่รับรองสิทธิและความเสมอภาคระหว่างชายและหญิง จะเห็นว่ายังมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขตลอดจนสังคายนากฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพและบทบาทของสตรีในทางศาสนา รวมทั้งการผลักดันกฎหมายที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาของสตรี

ซึ่งมาตรการด้านนิติบัญญัติ ก็คือ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ กับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมาย ซึ่งจะต้องดำเนินการอย่างครบวงจรและต่อเนื่อง ด้วยการจัดประชุมหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อหาข้อสรุปในแต่ละหลักการและเหตุผลของการจัดทำกฎหมาย การยกร่างกฎหมาย การเผยแพร่หลักการและเหตุผลและการผลักดันเพื่อให้สมาชิกสภานิติบัญญัติสนับสนุนร่างกฎหมาย(Lobbying) การเผยแพร่ข่าวสารให้การศึกษาแก่สาธารณชนเกี่ยวกับร่างกฎหมายนั้นๆ และการติดตามประเมินผลการกระทบของกฎหมายเพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปกฎหมายให้เป็นธรรมและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม การระบุปัญหาที่ดำรงอยู่และร่วมกันแสวงหาแนวทางและรูปแบบการบังคับใช้กฎหมายที่จะเป็นประโยชน์มากขึ้น ซึ่งมาตรการในการบังคับใช้กฎหมายให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล รัฐจะต้องระบุปัญหาที่ดำรงอยู่และร่วมกันแสวงหาแนวทางและรูปแบบการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมให้มาก รวมถึงการปรับปรุงประสิทธิภาพและความเข้าใจของ

⁷ เพิ่งอ้าง.

⁸ ซึ่งขณะนี้ได้มีการส่งเสริมโอกาสความเสมอภาคระหว่างเพศขึ้นโดยสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกากำลังยกร่างพระราชบัญญัติ ส่งเสริมโอกาสและความเท่าเทียมกันระหว่างเพศของสำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กลไกของรัฐต่อสตรีให้ดีขึ้น สนับสนุนให้มีการยอมรับและเปิดโอกาสให้สตรีได้เข้ามามีพื้นที่ในทางพระพุทธศาสนาเท่าเทียมบุรุษ สร้างความเข้าใจและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชนถึงผลประโยชน์ที่เราจะได้รับจากการมีนักบวชหญิงในทางพระพุทธศาสนา กระตุ้นให้ประชาชนตระหนักและให้ความเคารพต่อสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของสตรี และคุณูปการของสตรีในทางศาสนาที่สตรีจะช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา และให้การปกป้องสตรีมิให้ถูกละเมิดเอาเปรียบทางศาสนา สังคม เพื่อให้สตรีได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ พัฒนาสังคมได้เท่าเทียมบุรุษ โดยรัฐอาจใช้มาตรการพิเศษ เพื่อส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในทางศาสนามากขึ้น โดยการกำหนดแบบแผนการปฏิบัติการณ์ให้เป็นรูปธรรม เพื่อมิให้เกิดความแตกแยกในสังคมชาวพุทธด้วยกันเอง

ดังนั้น รัฐจึงต้องพิจารณาและเห็นความสำคัญของการบวชภิกษุณีของสตรีและจะต้องให้การยอมรับว่าภิกษุณีและแม่ชีเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาหรือรับรองสถานะให้ได้อย่างถูกต้อง เพื่อรัฐจะได้เข้ามาโอบอุ้มและจัดให้มีการบวชอย่างถูกต้อง ทั้งสามารถเข้ามาควบคุมสตรีที่บวชได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ ด้วยวิธีการนี้จะสามารถแยกบุคคลที่เข้ามาแอบแฝงหากินออกจากกลุ่มแม่ชีและภิกษุณีที่บวชด้วยความตั้งใจจริงได้ เมื่อมีการบวช การลงทะเบียนและการออกบัตรประจำตัวอย่างรัดกุม รัฐจะสามารถวางนโยบายในการจัดการศึกษา จัดระเบียบได้ อีกทั้งแม่ชีและภิกษุณีก็จะได้รับผลประโยชน์ที่ตนพึงมีพึงได้ในฐานะของการเป็นนักบวชอย่างแท้จริง เพื่อให้ข้อเสนอแนะเหล่านี้เป็นไปได้ จึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากคณะสงฆ์โดยกรมการศาสนาเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่สตรีที่ประสงค์จะใช้ชีวิตการเป็นนักบวช โดยทุกคนจะต้องตระหนักว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งเพื่อสาธุชนทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิง หากจะให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในพระพุทธศาสนา โดยการขึ้นที่ถูกต้องเป็นธรรมจากคณะสงฆ์ ย่อมเป็นการดีกว่าจะปล่อยให้สตรีชาวพุทธแสวงหาทางออกและดำเนินวิถีชีวิตทางศาสนาโดยลำพังตนเอง โดยขาดการควบคุมดูแลและการขึ้นที่ถูกต้องซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่ความแตกแยกทางสังคมชาวพุทธ เพราะเราทุกคนควรตระหนักดีว่าสตรีก็เป็นประชากรครึ่งหนึ่งของประเทศ หากผู้หญิงและผู้ชายต่างมีโอกาสในการปฏิบัติธรรมและดำเนินวิถีชีวิตทางศาสนาทั้งในระดับฆราวาสและนักบวชได้อย่างเท่าเทียมกันย่อมจะเป็นการเสริมสร้างพลังในด้านทรัพยากรมนุษย์ที่จะทำงานร่วมกันในการเผยแพร่พระศาสนา สร้างความสงบสุขให้แก่สังคม เพราะเราทุกคนต่างก็มีหน้าที่ความรับผิดชอบต่อพระศาสนาและสังคมอย่างเท่าเทียมกัน